

Finska arkivbestånd i Sture-arkivet?

LENA TÖRNBLOM

Sturearkivet med de yngre sturarnas korrespondens utgör en av de viktigaste källorna för Sveriges historia under 1500-talets två första decennier. Det fördes av danskarna 1520 eller 1521 till Köpenhamn från Vennern. Antagligen hade handlingarna fraktats dit från Stockholm på grund av det oroliga läget.¹ Ungefär 400 år senare återbördades arkivet till Stockholm.²

I Sturearkivet ingår också mindre arkivbestånd med en annan proveniens. När de handlingar som berör Finland granskas utkristalliserar sig några sådana bestånd. De består exempelvis av brev till biskopen i Åbo och handlingar från Åbo stads arkiv. Avsikten är i det följande att granska dessa arkivbestånd och försöka förklara hur de har kommit att ingå i Sturearkivet. Undersökningen baserar sig av praktiska orsaker enbart på tryckt material och inte på originalen i Stockholm. Det är tänkbart att en jämförelse mellan handstilar kunde tillföra ytterligare information.

Herman Schück har ingående undersökt Sturearkivets sammansättning. Han har dock huvudsakligen koncentrerat sig på de centrala arkivbildarna och inte exempelvis behandlat Åbo-biskoparnas handlingar.³

¹ *Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver*. Samlade och utgifna av C. G. Styffe, V (Stockholm 1884), s. VII.

² 'Handlingar angående utbyte av arkivalier mm. mellan Sverige och Danmark', *Meddelanden från svenska riksarkivet* 1929 (Stockholm 1930), s. 52, 59.

³ Herman Schück, *Rikets brev och register. Arkivbildande, kansliväsen och tradition inom den medeltida svenska statsmakten*, Skrifter utgivna av Svenska Riksarkivet 4 (Stockholm 1976), s. 412–449.

Tabell 1. "Finska" handlingar i Sturearkivet som har annan proveniens än huvudbeståndet

<i>FMU</i>	<i>Nya källor</i>	<i>FMU</i>	<i>Nya källor</i>
—	303	5528	290
5216	158	5537	—
5243	172	5538	—
5250	175	5539	—
5281	—	5540	285
5291	191	5570	294
5352	214	5573	297
5369	223	5598	302
5379	—	5647	316
5393	232	5672	—
5403	238	5682	331
5457	252	5714	338
5463	253	5850	356
5482	—	5900	369
5485	267	5982	390
5497	272	6062	401
		6064	403
		5527	291

Många av handlingarna i Sturearkivet är publicerade. De som berör Finland har utgivits av Adolf Ivar Arwidsson, Edward Grönblad och Reinhold Hausen. Av dem har dock endast Grönblad personligen bedrivit forskning i det Kongl. Geheimearchiv och gjort avskrifter av handlingarna i Sturesamlingen. Arwidsson har dels publicerat Brocmans avskrifter från svenska riksarkivet, dels avskrifter som han fått genom brevväxling med C.F Wegener.⁴ Hausen har i *Finlands medeltidsurkunder* publicerat ett stort antal handlingar från Sturearkivet.⁵ Största delen är direkt avtryckta från *Nya källor till*

⁴ *Handlingar till upplysning av Finlands hävder* I, VII. Utg. av A. I. Arwidsson (Stockholm 1846), I nr. 111, 112, 117, 118, 119 samt VII s. 3. När man granskar Grönblads motsvarande hänvisningar för samma 37 handlingar visar det sig att Wegener endast lät gå igenom en liten del av arkivet för Arwidssons räkning. Samtliga handlingar har nämligen ingått antingen i den dåvarande packe 18 eller i den utbrutna serien Finske biskopars brev. *Nya källor till Finlands medeltidshistoria*. Utg. Edward Grönblad (Köpenhamn 1857).

⁵ *Finlands medeltidsurkunder* VI, VII, VIII. Utg. av Reinh. Hausen (Helsingfors 1910–1935).

Finlands medeltidshistoria eller från Grönblads samling i riksarkivet i Helsingfors. Hausens hänvisningar för några av handlingarna är direkt bristfälliga.⁶ Eftersom han främst stöder sig på äldre källutgåvor varierar också hänvisningarna till riksarkiven i Stockholm och Köpenhamn.

För analysen av handlingarna grupperades de efter sin teoretiska arkivläggningsplats (tab. 1). Originalen hänfördes till mottagarens arkiv och koncepten till avsändarens. Avskrifter och icke-avsända original skapade speciella problem. De icke-avsända originalen stannade givetvis i brevskrivarens arkiv och problemet ligger närmast i att avgöra huruvida ett brev skickades eller inte. Avskrifterna av brev gjordes vanligen för en tredje parts räkning och torde ha arkivlagts av denne.

Grupperingen av de "finska" handlingarna på detta sätt visade att en stor del hade ingått i kyrkliga arkivbestånd. En annan grupp hade anknytning till Åbo slott, en till Raseborg eventuellt Viborg och de övriga till Åbo stads arkiv.

Den politiska förutsättningen för de finska arkivbeståndens sammanslagning med Sturearkivet

Som nämnt bortfördes de yngre Sturarnas arkiv förmodligen 1520 eller 1521 till Köpenhamn av danskarna.⁷ På vilket sätt och när har då det finska beståndet hamnat i arkivet? I varje fall kan man knappast tänka sig att arkiven på Kustö eller Åbo stad skulle ha fraktats över till Sverige före krisen efter Sten Sture dy:s död. Det förefaller därför mest sannolikt att arkiven i Finland var orörda då danskarna anlände hösten 1520.

Kung Kristian skickade Hemming Gadh och Rolef Madsen till Finland för att överta borgarna.⁸ Hövitsmännen på de finska slotten hade befriats från sin trohetsed av Kristina Gyllenstierna i kapitulationsvillkoren för Stockholm och de hade lagt ner sina vapen. Kungen utsåg Wulff von Grewendorp till ny slottsfogde på Åbo slott från och med 7 oktober 1520.⁹ Vid den tidpunkten hade bland andra lagmannen Henrik Stensson anlant till Åbo. Efter att Åbo slott blivit övertaget av danskar-

⁶ Edward Grönblads samling vol. 27, Riksarkivet, Helsingfors.

⁷ Styffe, *BSH* V, s. VII.

⁸ Helge Pohjolan-Pirhonen, *Suomen poliittinen asema pohjoismaisen unionin loppuvaiheessa 1612–1523* (Helsinki 1953), s. 208f.

⁹ Pohjolan-Pirhonen, s. 209f.

na togs de andra borgarna och 16 december befann sig Hemming Gadh, Rolef Madsen och Tile Gissler på Raseborg.¹⁰

Rättegången som föregick Stockholms blodbad i november 1520 visar behovet av yttre formalism.¹¹ Danskarna lade stor vikt vid brev och urkunder som bevismaterial. Därför är det logiskt att tänka sig att de arkivbestånd som föll i deras händer noga granskades i sökandet efter fällande bevisning. Jakten på motståndare var helt säkert inte någonting som skulle ha slutförts i och med Stockholms blodbad. Dessutom kunde arkivhandlingarna informera om dolda Sturesympatisörer och deras egendomar.

Teoretiskt är det möjligt att de "finska" arkivbestånden i Sturearkivet blev bortförda från Finland i olika omgångar. Åbo slotts arkivbestånd övertogs av danskarna antagligen i ett mycket tidigt skede, kanske redan i oktober 1520. Om Sturearkivet vid den tidpunkten ännu var kvar i Sverige kan handlingarna från Åbo ha införlivats med detta. De handlingar som eventuellt fanns på Raseborg fraktades förmodligen i ett första skede till Åbo. Biskopens arkiv på Kustö var i detta skede fortfarande orört.

Om handlingarna från Åbo slott i Sturearkivet, som till största delen berörde Sturarnas lojala slottsfogde Josef Pedersson, ännu fanns kvar på slottet år 1520, är det troligt att de vid första tillfälle fördes till Stockholm för att användas i jakten på Stureanhängare. Många kända Sturesympatisörer i Finland undgick dock till en början den kungliga hämnden. Exempelvis avrättades både Tönne Eriksson Tott och lagmannen Henrik Stensson relativt sent, Tönne Eriksson efter en lång tids fångenskap i Åbo i början av år 1522 och lagmannen Henrik Stensson först när upproret i Finland hade börjat.¹² I de arkivbestånd som här står i centrum för undersökningen ingår handlingar som berör både Tönne Eriksson och Henrik Stensson.

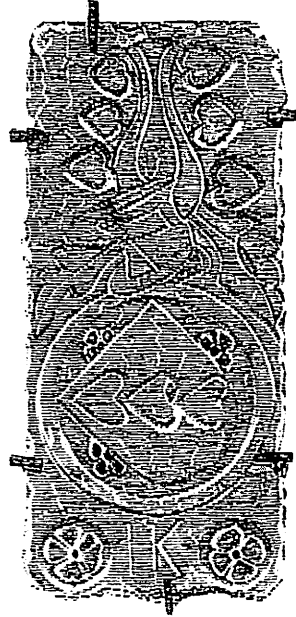
Problematiken kring den politiska utvecklingen i Finland är mycket omdiskuterad. Speciellt frågan varför biskop Arvid Kurck undgick tra-

¹⁰ Pohjolan-Pirhonen, s. 211. FMU VIII, s. 37.

¹¹ Se exempelvis Rudolf Bergström, *Studier till den stora krisen i Nordens historia 1517–1523* (Uppsala 1947), s. 83ff. Gunnar Olsson, *Stat och kyrka i Sverige vid medeltidens slut* (Göteborg 1947), s. 219ff. Lars Sjödin, *Kalmarunionens slutskede Gustav Vasas befrielsekrig I* (1943), s. 37ff, 255ff.

¹² Pohjolan-Pirhonen, s. 219, 227. Sjödin, *Kalmarunionens slutskede*, s. 375.

Stureättens vapen med de tre "sjöbladen" är ett ofta förekommande motiv i senmedeltida slott och kyrkor i Finland, antingen bugget i sten, målat eller utfört som en del av inredningarnas ornamentik. Bildens kalkstensvapen finns bevarat på Åbo slott, motsvarigheter finns bl.a. på Olofsborg och Viborgs slott. Teckning av Jac Ahrenberg.

kasserier hösten 1520 har debatterats. Redan Porthan tog på 1700-talet ställning och ansåg att biskopen spärrade in sig på Kustö.¹³ Helge Pohjolan-Pirhonen var av den meningen att kung Kristian insett att det var politiskt oklokt att avrätta biskoparna.¹⁴ En möjlighet var också en kombination av de båda alternativen. Pohjolan-Pirhonen poängterade också att kungen måste överväga huruvida han kunde fortsätta en kyrkofientlig politik.¹⁵

Antagligen fanns det många skäl som talade för Arvid Kurcks avrättning. Den politiska situationen hade dock i viss mån förändrats redan någon månad efter blodbadet och det skulle ha fordrats utomordentligt

¹³ H. G. Porthan, *Opera selecta I. Skrifter i urval*. Utg. af Finska Litteratur-Sällskapet (Helsingfors 1859), s. 602. Se också Olsson, s. 233. Sjödin, *Kalmarunionens slutskede*, s. 378ff.

¹⁴ Pohjolan-Pirhonen, s. 227. Kurian var inte heller överförtjust i avrättningen av biskopar och fordrade säkerligen förklaringar. Bergström, s. 81f.

¹⁵ Pohjolan-Pirhonen, s. 227.

starka bevis för att fängsla Åbobiskopen eller belägra Kustö. Som redan Porthan påpekade kunde Arvid Kurck barrikeras sig på Kustö där hans arkiv fanns.

På grund av krisen mellan Åbobiskopen och kungen fick de kyrkliga arkiven i stiftet en ökad politisk betydelse. Kung Kristians och Arvid Kurcks meningsskiljaktigheter bilades dock för en tid.¹⁶ Utan tillgång till handlingarna på Kustö kunde kungen inte eliminera biskopen och en regelrätt militär belägring av borgen skulle ha varit politiskt oklok. De eventuellt komprometterande breven skulle ändå ha blivit förstörda innan slottet kapitulerade och resultatet skulle lätt ha utvecklats sig till en politisk katastrof, som skulle ha jämförts med Sten Sture dy:s belägring och rasering av Almarästaket. Kurian skulle antagligen ha reagerat starkt på en sådan händelseutveckling.

Övertagandet av både Kustös och Åbo stads arkiv kan förmodligen hänföras till Sören Norbys sommarkrigståg år 1522. Då Sören Norby undsatte Åbo slott och hävde belägringen utbröt en eldsvåda i staden.¹⁷ Det är möjligt att en stor del av stadens arkiv förstördes av elden och det som fanns kvar övertogs av danskarna. Biskop Arvid som slutligen öppet hade tagit parti för upproret flydde från Kustö. Med största sannolikhet hade han före flykten granskat sitt arkivbestånd och förstört misskrediterande brev. Borgen intogs sedan av Sören Norby som plundrade den.¹⁸ Enligt Bernhard Stegmans krönika hade Sören Norby vid sin återkomst till Köpenhamn hösten 1522 med sig bl.a. biskopens skatter från Kustö.¹⁹

Sören Norbys återfärd till Danmark hösten 1522 är den mest troliga tidpunkten för överförandet av största delen av de ”finska” handlingarna till Köpenhamn. Vid den tidpunkten var det politiska läget synnerligen komplicerat vilket innebar att det skulle ha varit politiskt fördelak-

¹⁶ Kauko Pirinen, *Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla*, FKSH 58 (Forssa 1956), s. 408f.

¹⁷ Pohjolan-Pirhonen, s. 290. Peder Swart, *Gustaf I:s krönika*. Utg. av G.E. Klemming (Stockholm 1870), s. 49.

¹⁸ Pohjolan-Pirhonen, s. 292ff. Arvid Kurck flydde till Sverige och drunknade 29 juli 1522.

¹⁹ *Scriptores rerum Polonicarum. Analecta Romana quae historiam Poloniae saec. XVI illustrant ex archivis et bibliothecis excerpta*. Ed. Joseph Korzeniowski (Cracoviae 1894), V, s. 524.

tigt att, då tillfälle gavs, lägga beslag på handlingarna i motståndarnas arkiv. Arkivbeståndet på Kustö blev därför knappast kvarlämnat i Finland. Det skulle kunna användas för kartläggningen av den ur danskarnas synpunkt förrådiske biskop Arvids verksamhet. Den danska strategin och planeringen uppgjordes i kretsen närmast kungen och handlingarna kunde då eventuellt användas i det arbetet.²⁰ Med undantag för de handlingar från Åbo slott, som kan ha förts till Stockholm redan i oktober 1520 eller tidigare och införlivats med Sturearkivet innan det överfördes till Köpenhamn har de finska handlingarna antagligen hösten 1522 förts direkt till Köpenhamn och införlivats med Sturearkivet där.

Åbo stifts arkivbestånd i Sturearkivet

I Åbo fanns det i början av 1500-talet flera betydelsefulla kyrkliga arkivbildare. Biskopen hade sitt eget arkiv på Kustö.²¹ I mitten av 1480-talet hade borgen härjats av en eldsvåda²² men vid unionstidens slut hade säkerligen ett betydande arkivbestånd samlats där. I kanslireformerna 1474 nämndes inget särskilt arkiv för domkapitlet. Förmodligen inhystes

²⁰ Kristian II hade redan i april rest till Holland. Då hade han ännu Norge, Finland, Gotland, Själland och de skånska landskapen, Stockholm och Kalmar medan kung Fredrik endast behärskade Jylland och Fyn och Gustav Eriksson det egentliga Sverige och Viken. Bergström, s. 104.

²¹ Kauko Pirinen, 'Suomen keskiaikaiset arkistot', *HArk* 52 (1947), s. 117. Jalmar Jakkola, *Vanhimmat historialliset kopiokirjamme*, FKHSX XXX (Helsingfors 1931), s. 47–124. Biskopen kan i princip också ha förvarat handlingar i sitt hus i Åbo. Med tanke på de oroliga tiderna under 1520-talets första år är det dock troligt att biskopen senast då flyttat största delen av sitt arkiv till det befästa Kustö.

²² *Åbo domkyrkas svartbok*. Utg. av Reinh. Hausen (Helsingfors 1890), s. 1. *Paulus Juusten, Catalogus et ordinaria successio episcoporum Finlandensium*. Edidit Simo Heininen (Helsinki 1988), s. 64. Johannes Messenius, *Berättelse om Några Gamla och Märkvärdiga Finlands Handlingar, Hvilken innehåller en Krönika om Inbyggarens härkomst, bedrifter, gudstjenst, konungar, regenter och biskopar. Med svenska rim beskrefwen* (Åbo 1774), s. 38. Paul Juustens krönika poängterar förlusten av handlingarna som den svåraste då Kustö brann. Också Messenius är i sin rimkrönika inne på samma linje:

”Men Bispens slott Kustö led nöd,
Hvilket brändes allt upp i glöd,
Kyrkiones gamla bref också,
Som gömde voro der uppå:
Bispen uppbyggde det igen,
Men ei de documenters men.”

Tabell 2. Handlingar i Sturearkivet som teoretiskt kan hänföras till biskopens, domprostens, domkapitlets och Nådendals klostrets arkiv, numren i *FMU*

Biskopen	Domprosten och domkapitlet	Nådendals kloster
5216	5537	5527
5243	5538	5528
(5250)	5672	
(5352)	(5714)	
(5369)		
5536		
5539		
5540		
5570		
5647		
5850		
5900		
5982		
6062		

domkyrkans arkiv i domkapitlets bibliotek. Också prebendena var särskilda arkivbildare och deras arkiv förvarades antingen i domkyrkan eller i arkivskrin i prebendehusen.²³

Senmedeltida handlingar från biskopens, domkapitlets och domprostens arkiv återfinns idag bl.a. i Sturearkivet i Stockholm och i Påvel Scheels samling i Helsingfors universitetsbibliotek (tab. 2).²⁴ Den äldsta

²³ Pirinen, *Turun tuomiokapituli*, s. 117.

²⁴ Påvel Scheels samling, Helsingfors universitetsbibliotek. Scheelsamlingen har ett mycket dunkelt ursprung. Den donerades till universitetsbiblioteket år 1841 av ärkebiskop Jacob Tengströms dödsbo. Tengström hade stått Porthan nära och var den ökände samlaren Gabriel Wilhelm Lagus' svärfar. (E. G. Palmén, 'Laguksen asiakirjakokoelma', *HAIK* 1910, s. 48) Han var speciellt intresserad av kyrklig historia. Det är inte känt hur han kommit över samlingen. Pirinen fastslår att den kommit till Finland på 1800-talet och att den förts härifrån under unionens sista år ('Suomen keskiaikaiset arkistot', s. 108)

En förklaring kunde vara att den Scheelska samlingen till en del bildats genom arkivstölder i slutet av 1700-talet och under 1800-talets första år. Ärkebiskopen "gömde" nämligen i andra sammanhang historiska handlingar. (Palmén, s. 44)

Alla de 120 handlingarna i Scheels samling är publicerade i *FMU*. Av dem är fyra stycken sådana som knappast kan ha ingått i Sturearkivet, *FMU* 5478 är ett affärsbrev från

av biskopens handlingar är ett brev i vilket riksföreståndaren Svante Nilsson år 1506 underrättade invånarna i Åbo stift om erövringen av Kalmar (*FMU* 5243). Det är ett pappersoriginal med spår av signet i grönt vax och skrivet av Peder Jakobsson.²⁵ Det har blivit avsänt och småningom förmodligen kommit till arkivet på Kustö. Biskopen, det finska stiftets huvudman och riksråd, hade den politiska auktoritet som gjorde att brevet skickades till honom.

I biskopens arkiv ingick flera brev som skickats till honom från hövitsmännen på de andra finska slotten. I maj 1507 skickade Erik Turesson uppgifter om de danska kaperierna på Finska viken från Viborg till herr electus i Åbo (*FMU* 5243). Frågan om brevet från riksföreståndaren till electus Johannes i juni 1507 verkligen har nått fram är omdiskuterad (*FMU* 5250). Enligt Hausen är det ett original utan signet som aldrig blivit avsänt.²⁶ Om Hausen har rätt innebär det att brevet inte ingått i arkivet på Kustö.

Originalbrevens arkivtillhörighet är i de flesta fallen relativt klar men de samtida avskrifternas proveniens kan vara betydligt mera komplicerad. Det finns två avskrifter av brev från Erik Turesson till biskop Johannes i Åbo (*FMU* 5352, 5369). Hausen har tolkat dem så att biskopen

Hans Suurpää till Didrik van Rees, *FMU* 5495 är antagligen från Borgå församling, *FMU* 5511 är ett koncept från rådet i Åbo och *FMU* 5696 är en lapp från ett original i Uppsala universitetsbibliotek. *FMU* 4781, 4782 och 4783 är biskop Magnus Stjernkors koncept och *FMU* 5460, 5461, 5861 samt 5862 är Arvid Kurcks koncept och alla dessa har säkerligen funnits på Kustö. De återstående handlingarna är till innehållet sådana att de förmodligen ingått i Påvel Scheels kvarlåtenskap. Ätminstone de bägge biskoparnas koncept och kanske också domprostens brevväxling hör till det material som danskarna kunde tänkas ha beslagtagit på Kustö. Eventuellt kan ätminstone en del av dem ha blivit stulna från Sturearkivet. Exempelvis Danzigborgaren Hans Connerts brev till Påvel Scheel ingår delvis i Sturearkivet (*FMU* 5537, 5538) delvis i Scheels samling (*FMU* 5407, 5408, 5459, 5476, 5545, 5687, 5713, 5726, 5730, 5732, 5737, 5739, 5744, 5746, 5748, 5753).

Jakob Tengström hade samlat omkring sig en grupp studenter som mer eller mindre fanatiskt delade hans historiska intressen och som betraktade honom som en halvgud (Palmén, s. 48) Det går lätt att tänka sig att någon av dessa sett plundringen av det Kongelige Geheimearchiv som en fosterländsk bragd. Den Scheelska samlingens ursprung fordrar dock en särskild undersökning men i detta skede går det inte att bortse ifrån möjligheten att samlingen delvis bildats med handlingar från Köpenhamn.

²⁵ Lars Sjödin, 'Meddelanden om kanslistilar under de yngre Sturarnas och Gustav Vasas tid', *Meddelanden från Svenska riksarkivet* 1933 (Stockholm 1934), s. 73.

²⁶ Hausen, *FMU* 5250.

låtit uppgöra avskrifterna och skickat dem till riksföreståndaren. Denna tolkning är plausibel och visar samtidigt att det tydligen inte varit kustom att vidarebefordra ankomna brev. I stället lät man göra kopior medan det ankomna originalet arkivlades hos adressaten. Detta stöds av de avskrifter som uppgjordes av Tönne Eriksson Tott på Raseborg av Gunilla Beses brev (*FMU* 5530, 5536). Den ena var ämnad åt electus Arvid Kurck (*FMU* 5536). I sitt brev till electus skrev nämligen herr Tönne "Och sender iag eder verdugheth en vtscriffth vtaff ffrw Gunnildis breff, inlykth j thette mith breff, ther eder verdugheeth kan sigh ytermere epter raette".²⁷ Det egentliga brevet arkivlades tillsammans med avskriften på Kustö. I detta sammanhang ligger givetvis avskrifternas betydelse också i principen att de ankomna breven faktiskt låg i mottagarens arkiv och inte blev skickade vidare till riksföreståndaren och arkivläggning i de yngre Sturarnas arkiv.

Från åren 1509 och 1512 härrör ärkebiskop Jacobs brev till rådsherrarna i Finland (*FMU* 5379) och Raumobornas klagomål hos biskop Arvid Kurck (*FMU* 5570). Bägge är original som biskopen säkerligen fått och således införlivats med arkivet på Kustö.

I biskopens korrespondens ingick också rena affärsbrev. Köpmannen Hans Connert i Danzig hade omfattande affärskontakter med både biskop och domkapitel. Ett av hans brev till biskop Arvid har bevarats i Sturearkivet (*FMU* 5539). Brevet har givetvis ursprungligen arkivlagts på Kustö.

Fastän de olika prebendena under domkyrkan egentligen utgjorde självständiga arkivbildare är det dock troligt att tre handlingar i Sturearkivet som alla berör S:t Sigfrids prebende vid Åbo domkyrka ändå har arkivlagts på Kustö (*FMU* 5647, 5850, 5900). De är riktade till biskopen fastän han inte direkt nämns i den yngsta.

I några fall är också originalbrevens proveniens oklar. I Sturearkivet ingår ett originalbrev med signet skrivet av Arvid Kurck på Kustö 18 augusti 1519 till borgaren Herman Bremer i Lybeck (*FMU* 5982). Om brevet faktiskt hade nått adressaten skulle det inte ha fogats till Sturearkivet utan förvarats i Lybeck. Det finns flera förklaringar. Kanske har

²⁷ *FMU* 5540. Gunilla Bese uppmanade också Tönne Eriksson i sitt brev (*FMU* 5530) att vidarebefordra uppgifterna i hennes brev "Maa j och lathe then godh herren her electus och fllere godhe men thenne scriffuile och tidhende met thet fforste fforstaa".

det aldrig blivit avsänt eller, också har brevvisaren blivit tvungen att återvända med oförrättat ärende.

Den yngsta av handlingarna från arkivet på Kustö är kung Kristians brev till Arvid Kurck 20 november 1521 (*FMU* 6062). Dateringen innebär att Kustöarkivet med säkerhet då ännu var orört. Eftersom flyttningen av Sturearkivet från Sverige till Köpenhamn skedde år 1520 eller 1521 innebär brevets datering att arkivbeståndet från Kustö knappast kan ha inlemmats i Sturearkivet medan det ännu var i Sverige.

Det går att fastslå att sju handlingar, eventuellt nio, inte ursprungligen har ingått i de yngre Sturarnas egentliga arkiv utan i Åbo-biskopens arkiv på Kustö. I Scheelska samlingen ingår dessutom biskop Magnus Stjernkors' och Arvid Kurcks koncept. Dessa bör givetvis ha förvarats på Kustö.²⁸

Domkapitlet förvarade antagligen sina handlingar självt, särskilt från biskopens arkiv på Kustö. Förmodligen kan en del av domkapitlets arkivhandlingar ha blivit förstörda i samband med Otte Ruds plundring av Åbo och domkyrkan år 1509.²⁹ Därför kan det eventuellt finnas den möjligheten att de viktigaste handlingarna flyttats temporärt till Kustö för att få ett bättre skydd under de oroliga tiderna. Detta kan givetvis också ha gällt domprostens brevväxling. Gränsen mellan domkapitlet och domprosten som arkivbildare är flytande.

Av domprosten Pål Scheels korrespondens ingår två brev i Sturearkivet.³⁰ Bägge är affärsbrev från brevväxlingen med köpmannen Hans Connert i Danzig (*FMU* 5537 och 5538). Domprosten svarade bland

²⁸ *FMU* 4781, 4782, 4783. *FMU* 4782 är visserligen skrivet av domkapitlet men på samma blad som biskop Magnus' supplik till påven (*FMU* 4783). Bägge koncepten gäller samma fråga och det är sannolikt att domkapitlet här har använt sig av biskopens koncept och att inlagan skrivits på biskopens initiativ. *FMU* 5460, 5461 är Arvid Kurcks koncept. Pål Scheel fungerade då som electus' sekreterare och koncepten är skrivna av honom. (Pirinen, *Turun tuomiokapituli*, s. 302) De har daterats till sommaren 1510 och det finns ingen sannolik orsak att misstänka att de inte skulle ha funnits på Kustö sommaren 1522.

²⁹ J. W. Ruuth, *Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet*, Bidrag till Åbo stads historia IX, XI, XII (Helsingfors 1909, 1912, 1916), XI s. 105ff. Erkki Kuujo, *Turun kaupungin historia 1366–1521* (Turku 1981), s. 35.

³⁰ Pål Scheel valdes förmodligen hösten 1513 till domprost. Han levde ännu 31.7.1516 men dog förmodligen senare samma år, Pirinen, *Turun tuomiokapituli*, s. 247.

annat för ekonomin och en stor del av exempelvis Påvel Scheels brevväxling är affärsbrev som också berörde domkyrkan. Påvel Scheel dog år 1516³² och det är osäkert var hans handlingar kom att förvaras. Eftersom de hade en halvofficiell natur och behövdes av domkapitlet är det tänkbart att de införlivades med domkapitlets arkiv. En annan mycket sannolik möjlighet är att de fördes till Kustö. Kauko Pirinen har framhållit Påvel Scheels förbindelser till Sturarna³³ och exempelvis Hemming Gadhs tackbrev till honom år 1514 tyder på ett nära förhållande (*FMU* 5714). I den politiska klappjakten på Stureanhängare som iscensattes år 1520 skulle en flyttning av den framlidne domprostens arkiv till Kustö ha varit en välbetänkt säkerhetsåtgärd.

FMU 5672 är en avskrift av ett dombrev över ett råfsteting i Åbo som gällde gods tillhörande S:t Peters prebende vid Åbo domkyrka. Dateringen till år 1513 är något osäker men domen har utfärdats medan Henrik Wenne var domprost.³⁴ Avskriften har antagligen utfärdats för prebendets eller domkapitlets ändamål.

Då man beaktar den arbetsmängd som ingått i Finlands medeltidsurkunder framstår noggrannheten i redigeringen som nästan oförklarlig. I ett arbete av den storlekssklassen har dock några fel insmugit sig. Trots att Hausen anger Sturearkivet som källa till *FMU* 5714 ingår urkunden inte i nämnda arkiv.³⁵

FMU 5527 och 5528 är brev som skickats till en klosterbroder i Nådendal Matthias Olsson år 1511. I det första brevet framgår att Matthias befann sig på resa till S:t Jakob i Compostela. I bägge breven nämnes att Erik Turesson, hövitsman på Viborg, har avlidit och breven har tillkommit under en kort period. Det är oklart hur de kommit att ingå i

³¹ Pirinen, *Turun tuomiokapituli*, s. 250.

³² Pirinen, *Turun tuomiokapituli*, s. 247.

³³ Pirinen, *Turun tuomiokapituli*, s. 370ff.

³⁴ Hausen, *FMU* 5672. Hausen har närmare diskuterat dateringen och påpekar att den är från en tid då antingen Sten Sture d.ä. eller Sten Sture d.y. höll råfsteting i Finland. Han kommer till den slutsatsen att det är mera sannolikt att urkunden utfärdats vid Sten Sture d.y.:s besök i Finland 1513.

³⁵ Enligt Hausen skulle brevet komma från Sturearkivet och sedeln från den Scheelska samlingen. Han har dock gjort avtrycket från Grönblads *Nya källor* och i den meddelar Grönblad att bägge härstammar från den Scheelska samlingen vilket är det korrekta. *Nya källor*, nr 338.

Sturearkivet. Kanske har broder Matthias haft dem med sig tillbaka och av någon anledning skulle de ha hamnat på Kustö eller i domkapitlet. Det är inte sannolikt att de från Nådendal skulle ha kommit att ingå i Sturearkivet. Ännu år 1555 var nämligen klostrets arkiv förhållandevis intakt och innehöll åtminstone 297 handlingar.³⁶

Fastän frågan om den Scheelska samlingens ursprung är öppen är det frestande att som ett tankeexperiment addera den till Sturearkivets handlingar från Kustö. Då uppkommer ett arkivbestånd som bättre motsvarar den politiska situationen då danskarna kom år 1522. Om så vore fallet skulle nämligen den avlidne Påvel Scheels affärsbrev och hans brevväxling med studenter utomlands inta en framträdande plats. Det utgjorde ett politiskt ofarligt material som Arvid Kurck mycket väl kan ha lämnat efter sig. Dessutom skulle det då finnas rester av biskoparnas konceptböcker. Arvid Kurcks koncept skulle vara från år 1510 och således över tio år gamla. De yngre koncepten kunde biskopen ha förstört innan flykten.

Handlingar med eventuell anknytning till Raseborg och Viborg

Av de handlingar som eventuellt arkivlagts på Raseborg har endast två bevarats i Sturearkivet. En tredje har en mycket osäker anknytning till Viborg. När det gäller slotten är de arkivaliska problemen betydligt större än exempelvis för de kyrkliga arkiven. Kyrkan var, som institution, föregångare i den skriftliga förvaltningen. Slottens hövitsmän däremot uppfattade förmodligen en stor del av korrespondensen som sin privata egendom och tog den med sig då förläningen drogs in. Dessutom hade kyrkan en praktisk fördel när det gällde hennes tjänstemän. Exempelvis Åbo-biskopens handlingar blev antagligen till stor del kvar i arkivet efter dennes död. Biskopen, liksom det övriga prästerskapet, saknade legitima bröstarvingar och episkopatet utgjorde i regel höjden på den prästerliga karriären.

Arkivläggningen av brevet *FMU* 5291 från Erik Turesson Bielke till sin tjänare Jacob Rövare 5 november 1507 är mycket komplicerad och svårtolkad. Brevet innehåller politiskt betydelsefull information om kung Hans förhållande till storfursten i Moskva och mästern Davids färd

³⁶ Pirinen, 'Suomen keskiaikaiset arkistot', s. 97.

till Ryssland. Det går att ställa upp flera mer eller mindre plausibla hypoteser hur brevet har kommit att ingå i Sturearkivet. En möjlighet är att det blivit kvar på Viborg och "hittats" av Rolef Madsen då denne övertog hövitsmannaskapet. Eftersom *FMU* 5393 endast med stor tveksamhet kan hänföras till Viborg förefaller den tolkningen osannolik. Det finns ingen orsak till att Rolef Madsen skulle ha beslagtagit ett enstaka brev som på 1520-talet var över tio år gammalt, ämnet inaktuellt och brevskrivaren avliden. Det är kanske mera sannolikt att Svante Nilsson under sin tid som riksföreståndare på något sätt hade kunnat lägga beslag på några av Erik Turessons brev. Herr Erik var en aktningvärd politisk motståndare till riksföreståndaren och åtminstone tidvis lät Svante Nilsson spionera på honom.³⁷ Om beslaget gjorts av herr Svante förklarar det samtidigt varför brevet återfinns i Sturearkivet.

FMU 5393 har arkivlagts av Tönne Eriksson år 1509 på Raseborg och gällde årets skatt. Det är ett original med signet skickat av Svante Nilsson. Det är osäkert vad herr Tönne gjort med brevet. Han kan ha lämnat det kvar på Raseborg eller också införlivat det med sitt privata arkiv och således fört det med sig till Viborg då han övertog hövitsmannaskapet där.

FMU 5682 skickades av Tönne Eriksson Tott från Viborg i augusti 1513 till lagmannen Henrik Stensson på Raseborg. Det är ytterst osäkert huruvida Henrik Stensson lämnat kvar brevet på slottet. Ärendet gällde behovet av hästar i Viborg och Henrik Stensson skulle också låta fogden på Åbo slott, Josef Pedersson få del av innehållet i brevet.

De tre breven har således en ganska svag anknytning till slottslänet Raseborg och Viborg. Ännu svårare är det dock att ge en plausibel förklaring till deras proveniens och hur de kommit att ingå i Sturearkivet.

Handlingar från Åbo slott

Det är mycket osäkert hur Åbo slotts arkiv har sett ut, om ett sådant överhuvudtaget existerat. Samtidigt går det teoretiskt lättare att föreställa sig ett mera omfattande arkivaliebestånd på Åbo slott än på exempel-

³⁷ Lena Törnblom, *Kastelholms slott som en politisk-strategisk maktfaktor åren 1470–1523*, otryckt licentiatavhandling, Historiska institutionen, Helsingfors universitet, 1989, s. 84.

Tabell 3. Handlingar i Sturearkivet som eventuellt tillhört Åbo slotts arkiv

<i>FMU</i>	<i>FMU</i>	<i>FMU</i>
5281	5457	5485
5403	5463	(5497)
	5482	5573

vis Raseborg. Åbo var ett av de viktigaste fataburslänen och sällan bortförlänat. Därför var självständiga hövitsmän där mycket ovanliga. Vanligen förvaltades slottet av en slottsfogde som var beroende av riksföreståndaren/kungen. Det är därför inte troligt att en slottsfogde skulle ha tagit med sig handlingar då han flyttade i samma utsträckning som hövitsmännen i de förlänade slottslänen. Om riksföreståndaren bytte ut sin fogde behövde hans efterträdare arkivet och vid byte av riksföreståndare eller kung hade en fogde relativt små möjligheter till smussel utan efterräkningar.

Största delen av handlingarna är riktade till slottsfogden Josef Pedersson och ett brev till slottsfogden Sander Arendsson. År 1507 varnades Josef Pedersson för kung Hans fartyg av Inge Laurensen i Reval (*FMU* 5281). Två år senare skrev Tönne Eriksson Tott från Raseborg om plundringen av Ingå kyrka till Sander Arendsson på Åbo slott (*FMU* 5403). Slottsfogden från Tavastehus skickade i juni 1510 ett brev angående försändelser av penningar till riksföreståndaren adresserat till lagmannen Henrik Stensson och slottsfogden Josef Pedersson.

FMU 5463 är ett brevoriginal med signet avsänt av Erik Turesson till Josef Pedersson 15 juli 1510. Danskarnas kaperier hade åter igen aktualiserats och mästare David gjorde en ny resa från Danmark till Ryssland. Erik Turesson uppmanade också slottsfogden att meddela Kustö och det är troligt att Josef Pedersson lät göra en senare förkommen avskrift åt herr electus där.³⁸

³⁸ *FMU* 5463. "Jtem mai lathe then werdige herre her electus oc hans capittell första thetta breff, at han, j och the ther aff tragendis vorde thet eder tycker nyttigiste oc best redeligt vara, epter monge huffwud oc synne ytermere nyttighet oc bestand betracte oc offuerwege kwene än en blat persone".

Samma år skrev Josef Pedersson ett affärsbrev till en köpman i Danzig, Jesper Skilling (*FMU* 5482). Brevet är ett original med signet och det råder stor tveksamhet på vilket sätt det har kommit att ingå i Sturearkivet. Säkert är att det aldrig har nått adressaten i Danzig. En möjlighet är att brevet aldrig blev ivägskickat eller att brevvisaren måste återvända. Kanske uppbringades skeppet med brevet av de danska kapare som Erik Turesson varnade för (*FMU* 5463). I så fall skulle det varit en ren slump att brevet nått Köpenhamn och slutligen placerats i Sturearkivet.

Eventuellt kan Erik Turessons brev (*FMU* 5485) om underhållet av de ryska sändebuden till slottsfogden i oktober 1510 undantagsvis ha blivit vidarebefordrat som original till Svante Nilsson. Josef Pedersson skrev nämligen själv till riksföreståndaren att "och sender jag eder herredom her Erich Twrssonns breff, som han meg til scriffwae hwre stercke the hit komber;" (*FMU* 5486). Om meningen tolkas ordagrant skulle det ha inneburit att Erik Turessons brev arkivlades av riksföreståndaren. Troligare är dock att Josef Pedersson endast uttryckte sig slarvigt och egentligen avsåg att han skulle bifoga en avskrift av Erik Turessons brev. Dessutom behövde förmodligen slottsfogden sitt exemplar av Erik Turessons brev. Brevet innehöll uppgifter och förhållningsorder som Josef behövde ha tillhands för att effektivt kunna sköta om sin del av de praktiska arrangemangen för de ryska sändebudens resa.

En av handlingarna som primärt hänförts till Åbo slott måste efter en närmare granskning utgå. Grönblad har ansett att *FMU* 5497 är en avskrift som Josef Pedersson gjort på Åbo slott och bifogat i sitt brev till Svante Nilsson.³⁹ I sin undersökning av handstilar fastslår dock Lars Sjödin att handlingen är ett av Svante Nilssons odaterade konceptskrivet av Peder Jakobsson.⁴⁰ Det innebär att kopplingen till Sturearkivet är direkt och att konceptet inte skall ingå bland handlingarna från Åbo slott.

Det yngsta av de brev som förmodligen hört hemma i Åbo slotts arkiv är daterat i Uppsala 23 mars 1512 (*FMU* 5573). I brevet uppmanades Josef Pedersson att inte släppa in någon obehörig på slottet innan den nya riksföreståndaren blivit vald. Josef Pedersson har givetvis efter herr

³⁹ *Nya källor*, s. 508.

⁴⁰ Sjödin, 'Meddelanden om kanslistilar', s. 73.

Svantes död befunnit sig i en besvärlig politisk situation innan maktskiftet hade stabiliserats. Han har säkerligen varit mycket aktsam om ett dylikt brev som vid ett eventuellt efterspel har kunnat påverka hans ställning.

Breven som kan ha hört hemma i Åbo slott utgör en kronologiskt närstående grupp. De är daterade mellan augusti 1507 och vårvintern 1512. Alla utom ett brev är antingen adresserade till eller skrivna av Josef Pedersson. Givetvis är det tänkbart att handlingarna skulle ha ingått i Josef Pederssons privatarkiv som skulle ha förvarats på hans gård Djula i Sverige.⁴¹ Det förefaller dock som kanske mera sannolikt att han varit tvungen att lämna handlingarna efter sig i Åbo. Åren 1512-13 omorganiserades Sten Sture förvaltningen i Finland. Då beskylldes Josef Pedersson för vissa oegentligheter och ersattes som slottsfogde av Kristter Klausson Horn.⁴² Antagligen var det en situation där det noggrant kontrollerades vad den avgående fogden tog med sig. Eventuellt kan den unge riksföreståndaren ha låtit föra Josef Pederssons handlingar från Åbo till Sverige. Arkivbeståndet skulle i så fall ha infogats i Sturearkivet redan åren 1512-1513.

Åbo stads tänkeböcker och Åbo stads arkiv

Åbo stads sigill är känt redan år 1309 och den skriftliga förvaltningen var högt utvecklad i de medeltida städerna. Magnus Erikssons stadslag innehöll bestämmelserna om både innehållet i stadsarkiven och hur dessa skulle förvaras.⁴³ Fastän det medeltida arkivet i Åbo stad förmodligen var omfattande har ytterst lite bevarats. Den danska plundringen år 1509 drabbade antagligen också handlingarna i stadsarkivet hårt. Senare eldsvådor som den redan omnämnda branden år 1522 har förmodligen förstört det material som samlats efter år 1509. I Sturearkivet ingår dock tre handlingar som förmodligen kommer från Åbo stads arkiv.

Reinhold Hausen har framkastat förslaget att *FMU* 5598 skulle vara fragment av en tänkebok. Fragmentet innehåller två ransakningar mot

⁴¹ Det ingår två brev från Djula i Sturearkivet. De är bägge skrivna av Josef Pedersson riktade till Sten Sture dy. år 1517. (*Nya källor*, nr 375 och 380.)

⁴² Pohjolan-Pirhonen, s. 128.

⁴³ Pirinen, 'Suomen keskiaikaiset arkistot', s. 54f.

kronans tjänstemän hållna i Åbo 4 september 1512 i Sten Stures närvaro. Originalen är vikt i smalfolioformat vilket är typiskt för tänkeböcker. Hausen har avtryckt fragmentet från Grönblads *Nya källor till Finlands medeltidshistoria*. I *Nya källor* ingår ytterligare ett fragment som också det är vikt i samma smalfolioformat.⁴⁴ Det är en klagomålsak mellan lagmannen Henrik Stensson och Lasse köpman samt dennes son Gudmund. Också Grönblads källhänvisningar är i detta fall av intresse.⁴⁵ De bägge fragmenten har ingått i samma packe vilket eventuellt kan innebära någon sammanhörighet.

Det är dock osäkert varför danskarna skulle ha intresserat sig för tänkeböckerna i Åbo medan de i Stockholm lämnades i fred. Kanske fanns det praktiska orsaker, kanske var tänkeböckerna mycket få i Åbo, yngre än år 1509 och därför förhållandevis lätta att ta med sig. Man kan också tänka sig att danskarna först beslagtogs alla tänkeböcker i Åbo men insåg att de inte behövdes. I den situationen var det säkert enklare att förstöra dem än att återbörda dem. Av någon okänd anledning klarade sig två fragment som införlivades med det material som fördes till Köpenhamn.⁴⁶

Av rådets medeltida konceptböcker är likaledes största delen förstörda. I den Scheelska samlingen ingår ett koncept, ett meddelande från rådet i Åbo till rådet i Reval daterat 5 april 1511 (*FMU* 5511). Det kan tänkas att konceptet ingått i Sturearkivet.

Det danska besöket i Åbo stads arkiv bör ha skett senare än 20 november 1521. Då skrev nämligen kung Kristian ett brev riktat till borgmästare, råd och menighet i Åbo stad (*FMU* 6064). Handlingen är ett original med sigill och det bör ha anlänt till adressaten. Eftersom brevet ingå i Sturearkivet måste danskarna ha lagt beslag på det från Åbo stads arkiv. När det gäller de handlingar som är äldre än Kristian II:s trontillträde finns det en teoretisk, fastän osannolik, möjlighet att de före 1520 kunde ha införlivats med Sturarnas arkiv. För de två ankomna hand-

⁴⁴ *Nya källor*, nr 303.

⁴⁵ Grönblad hänvisar till den ordning som arkivet hade i mitten av 1800-talet före det omordnades i kronologisk ordning.

⁴⁶ Pirinen har också behandlat Åbo stads tänkeböcker. Han anser att de kan ha förstörts då Otte Rud anföll år 1509. Han tar inte ställning till det material som bildats efter sagda år ('Suomen keskiaikaiset arkistot', s. 55)

lingarnas del, *FMU* 6064 till Åbo stad och *FMU* 6062 till biskopen, är detta uteslutet. Kung Kristian har skickat dem, de har nått sina mottagare och bara danskarna kan ha fört dem tillbaka till Köpenhamn.

Slutord

Undersökningen av arkivbeståndens ursprung i Sturearkivet ger upphov till flera frågor och hypoteser. För tolkningen av de yngre Sturarnas och Kristian II:s komplicerade regeringstider är det dock nödvändigt att beakta vem och vilka som haft tillgång till handlingarna.

Antagandet att danskarna skulle ha fört med sig en stor del av det finska materialet direkt till Köpenhamn och sammanslagningen med Sturearkivet först skulle ha skett där går aldrig att slutgiltigt bevisa. Den politiska utvecklingen under unionens sista år gör det dock sannolikt att danskarna skulle ha beslagtagit Kustö-arkivet och Åbo stads arkiv medan det arkivbestånd som bildades av Josef Pedersson under dennes tid som slottsfogde på Åbo slott eventuellt fördes till Sverige redan av Sten Sture d.y.

Det finns ytterst få bevarade rester av de medeltida arkiven i Finland. Det gör att rekonstruktionsförsök och sammanställningar av de medeltida arkivbestånden här har en annan aktualitet och prioritet än i länder med rikare arkivmaterial.

